

УДК 37.048.45

В. В. Рютін

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК МВС УКРАЇНИ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Розкрито психологічну проблему толерантності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України. Визначено зміст та структуру толерантності військовослужбовців внутрішніх військ, досліджено її соціальний феномен. Проведено порівняльний аналіз толерантності військовослужбовців строкової служби, курсантів та офіцерів. Зроблено висновки щодо прояву цієї якості військовослужбовцями.

Постановка проблеми. Європейський вибір нашої країни розширює соціальні зв'язки українського соціуму з європейською спільнотою, взаємно збагачує та розширює його. Ці тенденції потребують формування нового типу взаємовідносин на всіх соціальних рівнях. У той же час інтеграційні процеси в українському суспільстві висувають нові вимоги до якісних характеристик як окремих професійних груп взагалі, так і до особистості зокрема. Особливо це стосується військовослужбовців внутрішніх військ (ВВ) МВС України, які з огляду на свої професійні обов'язки виступають гарантами соціального спокою та стабільності.

Соціально-економічна криза, яка охопила сучасний український соціум, є не лише наслідком загальносвітових економічних негараздів, але й певною мірою має витоки, що знаходяться у площині психологічних та педагогічних проблем. Протягом останніх десятиріч проголошення гуманістичних ідей, пропаганда миру без насильства, засудження застосування сили мали лише декларативний характер. Насправді в українському суспільстві триває процес розшарування на багатих та бідних, і часто реальним пріоритетом стають не загальнолюдські цінності, а намагання збагачення будь-яким шляхом. Поняття демократичного суспільства нерідко ототожнюються з розпустою та вседозволеністю. На жаль, дуже часто агресивність, нахабність, брехливість, безпринципність стають нормою міжособистісних взаємовідносин. Усе це відбивається на формуванні негативних моделей поведінки людей, які опинилися не лише в умовах виживання, а й моральної спустошеності. Такий стан справ української дійсності входить в очевидне протиріччя із загальносвітовими нормами людського співіснування.

Недостатня готовність української молоді до прийняття інших етнічних, національних, соціально-культурних, релігійних особливостей є причиною низки агресивних, нецивілізованих

проявів, які мають вираження у соціальній, расовій, гендерній, релігійній та інших видах проявів нетерпимості, інколи у формі масових несанкціонованих виступів. Саме військовослужбовці ВВ МВС України стають "живим кордоном", який розділяє сторони, що протиборствують одна одній. Психіка військовослужбовця ВВ МВС України переживає деякі амбівалентні стани, що проявляються, як протиріччя:

– між необхідністю зберігати спокій та особистим (часто негативним) ставленням до порушників громадського порядку;

– між гуманістичними уявленнями та необхідністю застосування сили та зброї для наведення громадського порядку;

– між особистими професійними ціннісними уявленнями та провокуючим впливом натовпу (кримінального, спортивного, релігійного тощо).

Виникає необхідність формування та підтримання рівня толерантності військовослужбовця ВВ МВС України, що став би адекватною відповіддю на сучасні асоціальні виклики і дозволив би виконувати службово-бойові завдання з мінімальними психологічними втратами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У результаті аналізу змісту толерантності виявлено певний рівень дослідженості вказаної проблеми у багатьох сферах сучасної науки. У той же час намагання надати категорії "толерантність" наукове визначення супроводжується певними труднощами, оскільки це поняття використовується у різних галузях знань: філософії, психології, педагогіці, соціології, політології, теології, медицині, біології тощо.

Психологічний аспект толерантності певною мірою розкрито у дослідженнях вітчизняних учених. Так, А. М. Большакова дослідила фрустраційну толерантність як складник психологічної готовності пожежних до професійної діяльності в екстремальних умовах.

Зокрема, вчена визначає фрустраційну толерантність як “здатність переносити складні ситуації без руйнівних наслідків, адекватно їх оцінювати, керувати виникненням та динамікою” [1, 5]. У свою чергу, А. В. Чирва більшою мірою торкається проблематики толерантності у військовому аспекті, він звертає увагу на особливості толерантності до страху у військовослужбовців у процесі початкової парашутної підготовки [2]. Науковий інтерес становить зміст педагогічних досліджень В. А. Кучера, у яких автор акцентує увагу на толерантності військовослужбовців у контексті професійної освіти та наголошує на проблемі підготовки офіцера внутрішніх військ МВС Росії [3]. На жаль, кількість психологічних досліджень феномену толерантності саме військовослужбовців внутрішніх військ МВС України незначна, що спонукає до наукового пошуку.

Мета статті – визначити структуру толерантності військовослужбовців внутрішніх військ, дослідити її соціальний феномен та доповнити його новим психологічним змістом.

Виклад основного матеріалу. Поняття “толерантність” (від лат. *tolerantia* – терплячість) пов’язано з терпимістю, з поблажливістю до когось або чого-небудь [4; 5], визначає готовність надати іншій людині можливість здійснити свободу мислення чи свободу дії. У цьому контексті вважаємо, що змістом поняття “толерантність” є вираження людиною свого ставлення до дій, які сприяють різного роду контактам і допомагають досягти певної мети. Треба зауважити, що ще наприкінці 90-х років ХХ ст. “толерантність” сприймалася як іноземне слово. Однак уже спочатку ХХІ ст. це поняття увійшло у категоріальний апарат вітчизняної науки як здатність та вміння терпіти що-небудь чуже, миритися з чужим характером. З нашого погляду, це є закономірним процесом, який відбиває загальнолюдські інтеграційні процеси на сучасному етапі розвитку світової науки.

Очевидно, що професійна діяльність військовослужбовців ВВ МВС України полягає у підтриманні певних норм терпимості у суспільстві та забезпеченні правопорядку і передбачає можливість застосування визначених (у тому числі силових) засобів впливу до порушників громадського порядку. Іншими словами, це є реакція військовослужбовця внутрішніх військ на низьку терпимість порушника. Виникає певне протиріччя між терпимістю як метою та низькою терпимістю

як засобом, що може призвести до психологічних втрат (травм) у військовослужбовця під час виконання ним службово-бойових завдань. Вирішення цього протиріччя, на нашу думку, полягає у формуванні у правоохоронців певної психологічної якості – особистісної толерантності військовослужбовця ВВ МВС України. Вважаємо, що у психологічному відношенні *особистісна толерантність* правоохоронця більшою мірою співвідноситься із розумінням її як інтегральної характеристики індивіда, яка визначає його здатність у проблемних та кризових ситуаціях активно взаємодіяти з зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, розвитку позитивних взаємовідносин з собою й оточуючим світом та недопущення конфронтації [6, 9].

Продовжуючи дослідження проблематики толерантності військовослужбовців ВВ МВС, звернемо увагу на праці Б. Г. Ананьєва, який досліджує толерантність і витривалість у відношенні до фрустраторів, мінімізація яких під час їх дії полегшує тяжкість та скорочує тривалість страждань [7]. Дуже цінною для нас є теза Б. Г. Ананьєва про фактори, від яких залежить толерантність. Науковець називає їх: підтримка, моральна допомога, співучасть та співчутливість до інших людей і солідарність групи [7]. Остання позиція має особливе соціально-психологічне підґрунтя, оскільки вказує на поширення феномену толерантності не лише на особистість, але й на соціальні групи. Тобто мова йде про *соціальну толерантність* – прояв терпимості у відношенні до деяких проблемних соціальних груп (злодіїв, меншин, психічно хворих тощо) та соціальних процесів (масових виступів, політичних конфліктів та ін.). Як бачимо, прояв соціальної толерантності військовослужбовцем внутрішніх військ МВС України є необхідним, тому що саме його професійна діяльність певною мірою виступає гарантом громадського спокою.

У процесі виконання службово-бойових завдань військовослужбовці ВВ МВС України залучаються до розв’язання конфліктів на етнічному підґрунті. Дуже важливо для правоохоронця додержуватися вимог чинного законодавства, проявляти повагу до традицій та звичаїв окремих етнічних спільнот. Таким чином, йдеться про *етнічну толерантність* військовослужбовця ВВ МВС України – прояв терпимості до представників інших етнічних груп через особистісні уявлення про міжкультурну взаємодію.

Під час розгляду змісту толерантності нашу увагу привертала позиція Ю. М. Орлова, який піддає філософському аналізу проблематику терпимості. Він пропонує розуміти толерантність як здатність людини сприймати іншу людину такою, якою вона є. Цю здатність він розкриває як уміння пробачати і, отже, звільнитися від образи на людину, більш того – знімати з неї відчуття провини, якщо воно є. Він наполягає на необхідності пробачати, що означає сприймати

Дослідження було проведено у трьох групах військовослужбовців ВВ МВС України: військовослужбовців строкової служби, курсантів Академії внутрішніх військ МВС України, офіцерів ВВ МВС України. Аналіз отриманих результатів свідчить про зниження середніх значень індексу толерантності військовослужбовців різних категорій: від 85,06 у військовослужбовців строкової служби, 81,56 у курсантів до 77,8 у офіцерів (табл. 1).

Т а б л и ц я 1

Порівняльна таблиця середніх значень індексу толерантності у різних групах військовослужбовців

Група			
військовослужбовці строкової служби ВВ МВС України	курсанти Академії ВВ МВС України	офіцери ВВ МВС України	військовослужбовці Російської Федерації у Чечні
85,06	81,56	77,8	72

людину такою, яка вона є. Образа розчиняється у теплі вибачення. Стає легше з того моменту, коли ми сприймаємо іншого безумовно [8]. Ю. М. Орлов вважає, що механізм вибачання працює тоді, коли людина відмовляється від оцінки, суджень, порівнянь, оскільки це зменшує ефект розбіжностей між очікуванням та реальністю. На нашу думку, незважаючи на певний позитивний ефект, така позиція приховує суттєву небезпеку необмеженого конформізму та втрати особистісного “Я” військовослужбовцем внутрішніх військ МВС України, що, безумовно, може стати причиною зриву або неякісного виконання службово-бойових завдань. Тим більш, що ідеї толерантності дуже наполегливо пропагуються засобами масової інформації, громадськими та релігійними організаціями тощо. Тому зауважимо, що до толерантності як риси особистості військовослужбовця треба ставитися дуже уважно, навіть обережно. Наведені тенденції спонукають до визначення певного рівня толерантності військовослужбовця внутрішніх військ, що дозволило б говорити про його готовність до виконання службово-бойових завдань.

У процесі нашого дослідження толерантності військовослужбовців ВВ МВС України (вибірка склала 53 військовослужбовця) ми використовували експрес-питальник “Індекс толерантності” (Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Є. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова). Наведена методика дозволяє визначити значення індексу толерантності у різних групах і має три субшкали: “етнічна толерантність”, “соціальна толерантність” та “толерантність як риса особистості”, що відповідає проблемі нашого наукового пошуку.

Не менш інформативним є порівняння індексів толерантності військовослужбовців ВВ МВС України та військовослужбовців Російської Федерації у Чечні – 72 [6, 51]. Очевидним є зменшення індексу толерантності у процесі виконання військовослужбовцями службово-бойових завдань.

Під час дослідження ми визначили значущі відмінності загального індексу толерантності, етнічної толерантності, соціальної толерантності та толерантності як риси особистості між основними групами військовослужбовців внутрішніх військ МВС України (було використано розрахунок достовірності відмінностей за t-критерієм Стюдента (див. табл. 2)).

Привертає увагу те, що між військовослужбовцями строкової служби та курсантами Академії значущих відмінностей прояву соціальної, етнічної толерантності та загального індексу толерантності немає, але спостерігається відмінність толерантності як риси особистості: $t_{1-2} = 2,01$, $p \leq 0,05$. У курсантів Академії вона є нижчою, ніж у солдатів.

Ми констатуємо значущі відмінності між військовослужбовцями строкової служби та офіцерами внутрішніх військ загального індексу толерантності $t_{1-3} = 2,86$, $p \leq 0,05$, етнічної толерантності $t_{1-3} = 2,29$, $p \leq 0,05$, соціальної толерантності $t_{1-3} = 2,42$, $p \leq 0,05$. За вказаними вище видами толерантності показники у офіцерів знижуються.

Зниження показників толерантності у офіцерів ВВ МВС України спостерігається стосовно показників курсантів Академії за етнічною толерантністю $t_{2-3} = 2,01$, $p \leq 0,05$ та соціальною

*Визначення значущих відмінностей толерантності між основними групами
військовослужбовців внутрішніх військ МВС України
(за t-критерієм Стьюдента *)*

Толерантність	Група			Показник t-критерію		
	військовослужбовці строкової служби	курсанти	офіцери	t 1-2	t 1-3	t 2-3
Загальний індекс толерантності	85,06±6,97	81,56±8,45	77,8±9,50	1,28	2,86	1,26
Етнічна толерантність	28,06±4,15	27,56±3,91	24,71±4,73	0,35	2,29	2,01
Соціальна толерантність	27,87±4,11	27,31±3,68	24,57±4,95	0,41	2,42	2,14
Толерантність як риса особистості	29,12±2,45	26,56±4,47	28,52±3,65	2,01	0,56	1,43

П р и м і т к а. * при рівні значущості $p \leq 0,01$

толерантністю t2-3 = 2,14, $p \leq 0,05$, що свідчить про відповідні зміни у поглядах і ставленні офіцерів до соціальних процесів та процесів міжкультурної взаємодії в українському суспільстві.

феномену толерантності військовослужбовця внутрішніх військ МВС України слід зосередити на вивченні взаємообумовленості агресивності та толерантності особистості.

Висновки

Таким чином, проведений аналіз співвідношення понять “терпимість” і “толерантність” дає підстави розуміти толерантність як більш широке за змістом та таке, яке може характеризувати широкий спектр міжособистісних та соціальних взаємодій. Особливе місце у цій системі займає терпимість, що виступає механізмом толерантності.

Аналіз поняття толерантність дозволяє зробити висновки про те, що толерантність військовослужбовця внутрішніх військ МВС України – це інтегральна характеристика індивіда. Змістом толерантності є здатність військовослужбовця у проблемних та кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації та розвитку позитивних взаємовідносин із собою та оточенням.

Структура толерантності військовослужбовця внутрішніх військ МВС України передбачає прояв етнічної толерантності, соціальної толерантності та толерантності як особистісної риси.

Толерантність військовослужбовця внутрішніх військ МВС України за окремими категоріями у процесі виконання службово-бойових завдань має тенденції до зниження показників, що спонукає до відповідної психологічної роботи, зокрема з офіцерами.

На нашу думку, подальші дослідження

Список використаних джерел

1. Большакова А. М. Фрустраційна толерантність як складова психологічної готовності пожежних до професійної діяльності в екстремальних умовах : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09 / Анастасія Миколаївна Большакова; Харківський військовий університет. – Х., 2000. – 20 с.
2. Чирва А. В. Особливості толерантності до страху у військовослужбовців у процесі початкової парашутної підготовки : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09 / Анатолій Васильович Чирва; Харківський військовий університет. – Х., 2003. – 20 с.
3. Кучер В. А. Толерантность военнослужащих в контексте профессионального образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/NTIP_2006/Pedagogica/2_kucher.doc.htm
4. Сучасний словник іншомовних слів. – К. : Довіра, 1984. – 789 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007. – 1736 с.
6. Психодіагностика толерантності личности / под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. – М. : Смысл, 2008. – 172 с.
7. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – С. 305.
8. Орлов Ю. М. Обида. Вина / Ю. М. Орлов. – М. : Слайдинг, 2004. – С. 37.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2011 р.